

LIETUVOS ŠIUOLAIKINĖS BANKININKYSTĖS RAIDOS PRADŽIA (1988–1990 m.)

Linas Šadžius

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius
El. p. linaSadz@takas.lt

Straipsnio tikslas – apžvelgti ir iširti Lietuvos šiuolaikinės bankų sistemos kūrimosi ištakas, parodyti pinigų ir bankų vietą ekonominio savarankiškumo koncepcijoje. Straipsnyje nušviečiami priimti pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys Lietuvos bankų veiklą, po nepriklausomybės paskelbimo, jų įgyvendinimo sudėtingumas ekonominės blokados, tarptautinės politinės izoliacijos sąlygomis. Aptariamos Lietuvos bankininkystės pradinio laikotarpio raidos ypatybės, iškilusios problemos. Gvildenamos ir apibūdinamos Lietuvos bankininkystės modelio kūrimo kryptys. Pagrindiniai žodžiai: „pertvarka“; ekonominis savarankiškumas; bankų reforma; Lietuvos bankas; komerciniai bankai; teisės aktai; koncepcija; kryptis.

Įvadas

Tiriant po nepriklausomybės atkūrimo šalies ekonomikos ir finansų raidą, svarbus vaidmuo tenka šiuolaikinei bankų sistemos susikūrimo bei plėtros problemai. Nepriklausomos Lietuvos bankininkystę po 50-ies tarybinės okupacijos ir aneksijos priverstinės pertraukos metų teko kurti iš naujo. Ji kūrėsi kartu su tautos Atgimimu, Nepriklausomybės atkūrimu ir įtvirtinimu. Ją grūdino ekonominė blokada, rublio infliacija, savi politiniai skersvėjai.

Tenka konstatuoti, kad šios problemos tyrinėjimams, kaip ir apskritai finansų istorijai, kol kas skiriama nepakankamai dėmesio, nors kai kurie šiuolaikinės Lietuvos bankininkystės kūrimosi ir raidos klausimai jau pradėti tyrinėti. Šioje srityje prioritetas neabejotinai priklauso doc. V. Terleckui, parašiusiam kelis įvairaus mokslinio lygio darbus [17; 45; 46]. Juose ne tik faktologiškai, bet ir metodologiškai nušviečiami įvairūs XX a. Lietuvos bankininkystės raidos klausimai, daugiausia dėmesio skiriant Lietuvos banko sukūrimui ir jo veiklai. Kai kuriuos šiuolaikinės bankininkystės raidos pradiniam etape klausimus daugiau ar mažiau savo darbuose nagrinėjo akad. A. Buračas, prof. S. Uosis, prof. V. Vaškelaitis, E. Leontjeva [3; 13; 48; 51]. Vertingų duomenų randame ir ekonomistų prof. K. Antanavičiaus, prof. S. Martišiaus, prof. A. V. Rutkausko, doc. A. Šimėno darbuose [36; 39; 40; 43]. Jie nagrinėjo ekonominio savarankiškumo, rinkos ekonomikos, finansų institucijų klausimus. Kai kuri medžiaga šiais klausimais skelbta ir mokslinių konferencijų pranešimuose [2; 18].

Iš glaustos ekonominės literatūros apžvalgos galima padaryti išvadą, kad šiuolaikinės bankininkystės pradžia kol kas tyrinėta tik atskirais aspektais. Be to, objektyviam vertinimui būtina aprašomų ir tyrinėjamų įvykių bei faktų retrospektyva. Todėl praėjęs laikas jau leidžia tyrinėtojams patvirtinti arba paneigti vieną ar kitą to meto vertinimą, atliktų veiksmų pagrįstumą, realumą ir teisingumą. Dabar jau galima kitokiu požiūriu vertinti kai kuriuos to meto įvykius, priimtus sprendimus, kurių amžininkai, neretai patys būdami aktyvūs aprašomų įvykių dalyviai, negalėjo jų, taip pat ir kuriamos nepriklausomos Lietuvos savarankiškos bankų sistemos, vertinti objektyviai.

Straipsnyje pateikiama ir nagrinėjama nemaža naujos faktografinės medžiagos, kurios didžioji dalis pirmą kartą pateikiama skaitytojui. Pažymėtina, kad šią temą nagrinėti buvo sunku dėl to, kad archyvuose neišlikusi daugelio po nepriklausomybės

■ Linas Šadžius – Vilniaus Gedimino technikos universiteto Finansų katedros doktorantas.
Veiklos sritys: Lietuvos šiuolaikinė bankininkystė, finansų institucijos, Ekonominė ir pinigų sąjunga, Lietuvos ekonominė mintis.

atkūrimo ilgesnį ar trumpesnį laiką veikusių bankų veiklą iliustruojanti dokumentinė medžiaga. Be to, dėl nagrinėjamo laikotarpio statistinių duomenų trūkumo neįmanoma pateikti aiškesnio aprašomų įvykių vaizdo. Dėl to naudotasi ir periodiniuose leidiniuose skelbta medžiaga, kuri moksliniu požiūriu kritiškai įvertinta.

Atsižvelgiant į realią nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos politinio ir ekonominio gyvenimo raidą bei jos įteisinimą konkrečiais aktais, būtų galima išskirti du šiuolaikinės bankininkystės kūrimosi pradžios etapus.

Pirmas etapas: nuo Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos kūrimo pradžios iki Lietuvos banko įstatymo priėmimo (1988 m. gegužė–1990 m. vasaris). Etapo turinys – tarybinės bankininkystės reorganizavimas Lietuvoje „pertvarkos“ metais; pinigai ir bankai Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje; nacionalinės bankų reformos teisės aktų kūrimo pradžia.

Antras etapas: nuo nepriklausomybės atkūrimo iki Lietuvos bankų sistemos sukūrimo (1990 m. kovas–1990 m. gruodis). Etapo turinys – pirmų šiuolaikinę Lietuvos bankų sistemą reglamentuojančių įstatymų, norminių aktų priėmimas ir įgyvendinimas; pradinė nacionalinio Lietuvos banko veikla ekonominės blokados ir tarptautinės politinės izoliacijos sąlygomis; dvi Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės kūrimo kryptys.

Būtina atskirai aptarti šiame straipsnyje nagrinėjamo laikotarpio (1988–1990 m.) pagrįstumą. Kai kurie autoriai, išsamiau netyrinėję šiuolaikinės bankų sistemos raidos, jos pradžią datuoja 1991 m. [5, p. 40; 50, p. 96], kiti apsiriboja 1990 m. [9, p. 11]. Įvykių chronologija leidžia teigti, kad Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės pradžią tikslinga datuoti 1988 m., nes, pirma, tais metais pradėta rengti nacionalinės bankininkystės atkūrimo koncepcija, kuri pradėta įgyvendinti atkūrus nepriklausomybę; antra, šalyje kūrėsi pirmieji komerciniai ir specializuoti bankai, kurie su nedideliais pertvarkymais veikė iki 1990 m. pabaigos; trečia, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, įgyvendindama Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją, priėmė Lietuvos banko įstatymą (galiojo iki 1994 m. gruodžio 1 d.), kurio pagrindu Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) priėmė Lietuvos banko statutą ir nutarimą dėl jo įgyvendinimo (1990 m. rugsėjo 4 d.).

Kaip minėta, mokslininkų nuomonės dėl šiuolaikinės bankininkystės kūrimosi pradžios nesutampa, tačiau pateikti argumentai yra pakankamai svarūs, kad būtų galima įvardyti tyrinėjamo objekto pradžią – 1988 m. Nors, žinoma, įvairių svarstymų šiuo klausimu gali būti ir ateityje.

Straipsnyje mėginta kuo objektyviau išnagrinėti ir aprašyti faktus, įvykius ir teiginius, susijusius su bankų kūrimosi pradžia Lietuvoje, vengiant kraštutinių šio reiškinio vertinimų. Pažymėtina, kad kai kurie čia pateikti teiginiai bei samprotavimai, pagrįsti naujais faktais, gali neatitikti oficialios, pripažintos ir įteisintos šiuolaikinės bankininkystės raidos įvykių vertinimo versijos. Tačiau manome, kad atliktas darbas pagilins mūsų žinias apie Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės pradžią, o kartu ir leis užpildyti darbų apie šiuolaikinę bankininkystę spragą.

1. Šiuolaikinės bankų sistemos susikūrimo ištakos (1988 m. gegužė–1990 m. vasaris)

1.1. Tarybinės ekonomikos ir bankų sistemos pokyčiai „pertvarkos“ metais

Devinto dešimtmečio pabaigoje suintensyvėjo tarybinės planinės ūkio sistemos irimo procesas. Tai iš esmės lėmė labai neefektyvus materialinių, finansinių ir darbo išteklių naudojimas. Tarybinis planinis komandinis ūkis galėjo gyvuoti ir gyvavo tik tol, kol užteko pigių žaliavų išteklių [7; 38; 53; 54; 55].

Kaip teigia ir užsienio šalių mokslininkai [1], išsekus lengvai išgaunamų gamtos išteklių šaltiniams ir sumažėjus jų kainoms pasaulio rinkose, didėjo gyvenimo lygio

skirtumai tarp planinės ir rinkos ekonomikos šalių. Ateityje Tarybų Sąjungos, o kartu ir Lietuvos laukė neišvengiama ekonominė krizė.

Prie prasidėjusios tarybinės ekonominės sistemos irimo tam tikra prasme prisidėjo ir šalies bankai. „Pertvarkos“ idėjoms įsigalint tarybinėje ekonomikoje, jos sudedamąja dalimi turėjo tapti finansų ir bankų sistemos reforma, nes tuo laikotarpiu šalyje susikūrusi, administraciniais metodais tvarkoma finansų sistema neskatino efektyvaus ūkininkavimo. Paskolos dažniausiai buvo naudojamos susivienijimų, įmonių ir organizacijų, kurios nevykdė planinių užduočių ir dirbo neūkiškai, nuostoliams atlyginti ir finansinės veiklos trūkumams pašalinti. Radikalios finansų ir kredito sistemos reformos sėkmę turėjo nulėmti tai, kaip greitai finansų ir kredito institucijos galėjo atsisakyti ekstensyvaus ūkininkavimo pakraipos.

Tarybų Sąjungos bankų sistemos pertvarka prasidėjo 1987 m. liepos 17 d. priėmus TSKP CK ir TSRS MT nutarimą „Tobulinti bankų sistemą šalyje ir stiprinti jų poveikį ekonomikos efektyvumo didinimui“ [56]. Šio nutarimo pagrindu Tarybų Sąjungoje turėjo būti sukurta dviejų lygių bankų sistema, kuri veikė daugelyje pasaulio valstybių. Pirmas lygis – centrinis (emisinis) bankas, kurio funkcijas turėjo atlikti TSRS valstybinis bankas. Antras bankų lygis – 5 vadinamieji specializuoti bankai: TSRS agropromoninis, TSRS pramonės ir statybos, TSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo, TSRS darbo santaupų ir gyventojų kreditavimo ir TSRS ekonominių ryšių su užsieniu bankai. Buvo numatyta likviduoti TSRS statybos ir TSRS užsienio prekybos bankus, Vyriausiąją taupomųjų kasų valdybą.

Oficialiai buvo teigiama, kad ši bankų reforma sudarys sąlygas tarybinei bankininkystei tobulinti, pagerins bankų santykius su vis daugiau savarankiškumo įgaunančiomis įmonėmis ir organizacijomis. Buvo taip pat manoma, kad ji sustiprins kredito mechanizmo poveikį visuomeninės gamybos efektyvumui, leis išplėtoti bankų teikiamas paslaugas, pagerins kredito įstaigų darbo stilių ir metodus.

1988 m. gegužės 26 d. priimtas „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kooperacijos įstatymas“ [44]. Juo buvo siekiama išplėsti kooperatinį judėjimą, skatinti smulkų ir vidutinį verslą. Įstatymas tapo objektyvia sąlyga steigti ūkiskaitinius šakinius, teritorinius kooperatinius bankus. Bankų reformą turėjo spartinti ir 1989 m. kovo 31 d. TSRS MT priimtas nutarimas „Dėl TSRS valstybinių specializuotų bankų pervedimo dirbti visiškos ūkiskaitos ir finansavimosi sąlygomis“ [57]. Nutarime, be kitų klausimų, buvo numatyta padidinti ūkinės sutarties, kaip pagrindinio dokumento, lemiančio šalių tarpusavio išipareigojimus ir ekonominę atsakomybę, vaidmenį. Minėtas normatyvinis dokumentas turėjo paskatinti sukurti iš esmės naują tarybinių bankų veiklos mechanizmą, pritaikant jį darbui „pertvarkos“ sąlygomis. Šio nutarimo didžiausias privalumas yra tai, kad bankai įgijo savarankiškų įstaigų statusą, galimybę dirbti pagal sutartis su atitinkamomis įmonėmis, organizacijomis, tapo lygiateisiais jų ūkiniais partneriais. Tačiau tai nebuvo taip paprasta padaryti šalies komandinėje administracinėje sistemoje.

To laikotarpio Tarybų Sąjungos ekonomikai buvo būdingas unitarizmas ir komandiniai administraciniai valdymo metodai. Bankininkystė, kaip ir kitos ūkininkavimo sritys, buvo šio milžiniško sektoriaus sudedamoji dalis. Todėl „pertvarkos“ laikotarpio Tarybų Sąjungos bankų organizacinė struktūra ir jų veikla daugeliu atveju neatitiko pasaulinės praktikos reikalavimų šioje srityje. Administraciniais metodais pertvarkoma bankų sistema ir toliau liko deformuota, persunkta žinybiniais interesais, nors būta ir kai kurių teigiamų poslinkių.

1.2. Bankininkystė Lietuvoje „pertvarkos“ metais

Okupuota, vėliau aneksuota ir integruota į Tarybų Sąjungos sudėtį Lietuva negalėjo vykdyti savarankiškos finansų, o juo labiau pinigų politikos. Tarybinės Lietuvos bankai privalėjo vadovautis bendromis visiems Tarybų Sąjungos respublikų, regionų bankams nustatytomis taisyklėmis. Kredito išteklių bankams buvo skirstomi centralizuotai ir

naudojami tik pagal tikslinę paskirtį: centralizuotai nustatytiems investiciniams projektams vykdyti bei trumpalaikiam įmonių kreditavimui. Išimtinė pinigų ir kredito politikos teisė priklausė TSRS valstybiniam bankui. Visi šalyje veikiantys bankai naudojami tik Tarybų Sąjungos pinigais – rubliais, išskyrus Lietuvos TSR veikiantį TSRS ekonominių ryšių su užsieniu banko filialą. Jam priklausė monopolinė teisė tvarkyti atsiskaitymus su užsienio šalių subjektais.

Po 1988–1989 m. tarybinės bankų sistemos pertvarkos pinigų emisijos ir kredito išteklių paskirstymo respublikiniams filialams funkcijos ir toliau priklausė TSRS valstybiniam ir sąjunginiams specializuotiems bankams. Pavyzdžiui, Lietuvoje veikiantis TSRS ekonominių ryšių su užsieniu banko filialas operacijų su užsienio valiutomis praktiškai nevykdė, o apsiribojo tik techniniu klientų valiutinių sąskaitų tvarkymu. Kitų specializuotų bankų ir Lietuvos respublikinio banko veiklos funkcijos taip pat buvo apribotos. Nepaisant šių neigiamų reiškinių, „pertvarkos“ laikotarpiu Lietuvos bankininkystėje atsirado kai kurių naujų, teigiamų poslinkių. TSRS valstybinis bankas prarado savo monopoliją, įmonėms buvo suteikta teisė viename ar kitame banke atidaryti savo sąskaitas. Prasi-dėjusi bankų tarpusavio konkurencija vertė gerinti klientų aptarnavimą, kreditinius santykius su įmonėmis ir kitą bankų darbą. Ūkiskaita leido normalizuoti bankų darbuotojų darbo užmokestį, sumažėjo anksčiau buvusi didžiulė darbuotojų kaita. Kitaip tariant, prasidėjo pirmieji pinigų rinkos kūrimo žingsniai su visais jos privalumais.

Reorganizavus Tarybų Sąjungos bankų sistemą, 1987 m. spalio mėn. Lietuvos taupomosios kasos tapo TSRS darbo santaupų ir gyventojų kreditavimo banko Lietuvos respublikiniu banku. Iš TSRS valstybinio bei TSRS pramonės ir statybos bankų Lietuvos respublikinių padalinių naujajam bankui buvo perduotos gyventojų kreditavimo funkcijos. 1988 m. sausio 1 d. TSRS darbo santaupų ir gyventojų kreditavimo banko Lietuvos respublikinį banką (valdybos pirmininkas K. Jakutis) sudarė: respublikinis bankas, 51 skyrius, 560 filialų ir 309 agentūros. Banko sistemoje dirbo 2 924 darbuotojai, iš jų 89 šio banko centriniame aparate. Tuo metu banke buvo 2,5 mln. Lietuvos gyventojų sąskaitų, sukaupta 646 mln. rublių indėlių. Nuo 1988 m. bankas pradėjo dirbti ūkiskaitos sąlygomis, teikti ilgalaikes paskolas gyventojams gyvenamųjų bei sodo namų statybai ir trumpalaikes – prekėms pirkti [35, p. 55].

Nuo 1988 m. pradžios naujomis sąlygomis pradėjo dirbti TSRS pramonės ir statybos banko Lietuvos respublikinis bankas (valdybos pirmininkas R. Visokavičius). Jo vadovybė mėgino taikyti naujas darbo formas (pavyzdžiui, faktoringą ir kt.), užmezgė ryšius su užsienio bankais, atidarydama korespondentines sąskaitas Detroito, Manheimo ir Kelno bankuose. Nemažai buvo padaryta ir modernizuojant materialinę banko bazę. 1988 m. sausį pradėjo veikti TSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo Lietuvos respublikinis bankas (valdybos pirmininkė J. Mikulienė), kuris tuo metu šalyje turėjo 10 skyrių ir 36 įgaliotinių punktus. Šio banko klientai gamino apie 26 procentus visos šalies produkcijos, įmonėse dirbo apie 37 procentai visų šalies darbuotojų, jiems priklausė apie 49 procentai mažmeninės prekių apyvartos, apie 50 procentų šalies kasos apyvartos [6, p. 20–21]. Be to, veikė ir TSRS agropromoninio banko Lietuvos respublikinis bankas.

Komeraciniai bankai Lietuvoje taip pat pradėjo steigti 1988 m. Ekonominės permainas bankų, kredito ir pinigų sistemoje skatino anksčiau minėtas Kooperacijos įstatymas. Šio įstatymo 23 straipsnio 5 punkte buvo rašoma: „Kooperatyvų sąjungos (susivienijimai) turi teisę steigti ūkiskaitinius šakinius arba teritorinius kooperatinius bankus“ [44]. Tai tapo objektyvia sąlyga steigti komercinius bankus.

1988 m. įkurtas ir vėliau liūdnei pagarsėjęs Lietuvos akcinis inovacinis bankas (LAIB) [15, p. 28]. Lapkričio 3 d. įvyko šio banko steigiamasis susirinkimas, buvo patvirtinti įstatai ir išrinkta akcininkų taryba. Pirmais akcininkais ir banko steigėjais tapo to meto šalies gamybos susivienijimai („Sigma“, TSRS 50-mečio Vilniaus kuro aparatūros gamykla, „Termoizoliacija“, „Kauno baldai“), įmonės, komitetai (Lietuvos

TSR valstybinis leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komitetas), mokslo institutai (Kauno A. Sniečkaus politechnikos institutas) ir keliolika smulkesnių įmonių. Visas akcininkų (įstatinis) kapitalas sudarė 7 mln. rublių [11, p. 25].

1989 m. LAIB paskolos inovaciniams projektams finansuoti sudarė net 60 procentų. Daugiausia jų buvo skirta naujos kartos televizijos studijos, medicinos diagnostikos prietaisams, termoizoliacinėms medžiagoms kurti. Pirmoji ir didžiausia šio banko sutartis pasirašyta 1989 m. su Televizijos technikos susivienijimo „Banga“ mokslinio tyrimo instituto Šiaulių skyriumi (9,5 mln. rb paskola suteikta 3 metams už 5% metų palūkanas). Šiauliečiai gautą paskolą planavo panaudoti kurdami ir parduo-dami naujos kartos studijinės televizijos aparatūrą. Bankas skolino pinigus gavęs pati-kimas garantijas iš TSRS valstybinio televizijos ir radijo komiteto, svarbiausio būsimos aparatūros pirkėjo.

Komercinių bankų kūrimasis ir veikla Lietuvoje suintensyvėjo priėmus įstatymus „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ ir „Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo“. 1989 m. rugsėjo 22 d. svarstant pastarojo įstatymo projektą, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje TSRS valstybinio banko Respublikinio banko vadovas, deputatas Z. Žilevičius kalbėjo: „Turtingesnės įmonės, kooperatyvai, ūkiai, vietos Tarybos gali steigti savo komercinius, akcinius arba pajinius bankus. Tokie bankai būtų pavaldūs tik savo steigėjams ir laisvai disponuotų savo sukauptais kredito ištekliais. Be steigėjų pagrindinio kapitalo ir pritrauktų lėšų, tie bankai galėtų pritraukti gyventojų santaupas, net perkeliant indėlius iš taupomojo banko“ [31, p. 76].

Taigi Lietuvos šiuolaikinės bankų sistemos ištakos pradėjo formuotis dar „pertvarkos“ metais, Lietuvos valstybės atkūrimo išvakarėse (iki 1990 m. kovo 11 d.). Be specializuotų TSRS bankų respublikinių padalinių, Lietuvoje jau veikė septyni komerciniai bankai: Lietuvos akcinis inovacinis bankas, Kauno komercinis pramonės bankas „Ūkio bankas“, Panevėžio komercinis bankas „Ateitis“, Kauno komercinis bankas „Ekono-mika“, Naujosios Vilnios komercinis bankas, „Spaudos bankas“ ir Kooperacijos bankas. Šie bankai buvo įsteigti steigėjų pajiniais įnašais ir įregistruoti TSRS valstybiniame banke Maskvoje. Po nepriklausomybės atkūrimo įsteigus Lietuvos banką, visi minėti komerciniai bankai, išskyrus Naujosios Vilnios komercinį banką, pateikė jam per-registruoti savo statutus [12, p. 108].

1.3. Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija

Kaip jau minėta, įgyvendinant „pertvarkos“ idėjas, viena iš svarbiausių vietų čia teko ekonomikos pertvarkymams. Vadovaujantis „pertvarkos“ samprata, buvo pradėta ieškoti įvairių būdų ekonomikos atsilikimui įveikti. Prieita prie išvados, kad vienintelis galimas būdas unitarinėje federacinėje valstybėje – suteikti tarybinėms respublikoms daugiau ekonominio savarankiškumo.

1988 m. gegužės–birželio mėn. trijų Baltijos respublikų mokslininkai pradėjo rengti savo respublikų ekonominio savarankiškumo modelius. Estijoje to darbo ėmėsi Estijos mokslų akademijos Ekonomikos instituto darbo grupė. Latvijoje buvo paskelbtas kon-kursas geriausiems pasiūlymams parengti (konkurse dalyvavo keturios specialistų grupės). Lietuvoje šį darbą dirbo dvi grupės: Lietuvos valstybinis plano komitetas sutelkė savo ir šalies administracinių žinybų specialistų grupę; Lietuvos mokslų akademijos Prezidiumas Ekonomikos institute sudarė Laikiną mokslinį kolektyvą Respublikos ekonominio savarankiškumo problemoms nagrinėti (vadovas prof. K. Antanavičius [19, p. 3; 39, p. 557; 43, p. 29]).

Rengiant Lietuvos ekonominio savarankiškumo modelį, būta ir nesutarimų tarp jo kūrėjų, tačiau šie nesutarimai buvo tik dėl būtinų ekonomikos pertvarkymų masto, tempo, būdų, nacionalinių savitumų, bet ne dėl šių pertvarkymų krypties problemos ir galutinio tikslo.

1988 m. rugsėjo mėn. Laikinas mokslinis kolektyvas parengė Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos metmenis, kurie ir tapo pagrindu sprendžiant Respublikos ekonominio savarankiškumo, teisių ir atsakomybės klausimus. Parengta koncepcija leido suderinti visų trijų Baltijos respublikų ūkiskaitos principus, kurie apsvaistyti tų pačių metų rugsėjo 21–23 d. Rygoje vykusiame Estijos, Latvijos, Lietuvos mokslininkų ir specialistų pasitarime. Šių principų ir koncepcijos pagrindu Lietuvos mokslininkai ir Valstybinio plano komiteto, Finansų ministerijos, kitų žinybų, įmonių, organizacijų specialistai parengė Tarybų Sąjungos Ministrų Tarybai pasiūlymų regioninės ūkiskaitos klausimais projektą, kuris 1988 m. spalio 9 d. paskelbtas svarstyti visuomenei [30, p. 37–39].

Pažymėtina, kad minėto projekto paskelbimas turėjo svarbią reikšmę prasidėjusiam tautos Atgimimui: viena vertus, jis pagarsino Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją, antra vertus, parodė, kad Lietuva, kaip ir Estija bei Latvija, gerokai toliau pažengė „pervarkos“ keliu ir geriau įsivaizdavo praktinius būdus ekonomikos atsilikimui įveikti. Tai dar kartą patvirtino, kad lietuvių tauta nenori toliau taikstyti su jai primesta komandine administracine sistema, negalinčia duoti apčiuopiamų permainų ekonomikoje.

1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba svarstė įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ projektą, parengtą ekonominio savarankiškumo koncepcijos pagrindu. Pagrindines įstatymo projekto nuostatas būtų galima sujungti į tris svarbiausius klausimus: Respublikos ekonominio savarankiškumo samprata, tikslai ir įgyvendinimo principai; nuosavybė ir jos valdymo formos; valstybinis ekonomikos reguliavimas. Šiems klausimams spręsti įstatyme buvo skirti 26 straipsniai, sugrupuoti į tris skyrius. Respublikos ekonominio savarankiškumo įstatymą Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė absoliučia balsų dauguma (283) [30, p. 71].

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nustatė, kad minėtą įstatymą tikslinga įgyvendinti etapais, pradedant jau nuo kitų metų pradžios (1990 m. sausio 1 d.), kadangi iš karto įvykdyti visų šiame įstatyme numatytų ekonominio savarankiškumo nuostatų tuo metu dar nebuvo realių galimybių. Tą pačią dieną Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ [29, p. 352–359].

Tačiau tolesnė įvykių raida parodė, kad ekonominės reformos tiek konceptualusis, įstatyminis, tiek ir praktinis sprendimas buvo nepaprastai sudėtingas esamos politinės santvarkos sąlygomis. Be to, Lietuvoje tuo metu ne tiek daug buvo mokslininkų ekonomistų, galinčių ne tik rengti reformos koncepcijos ir įstatymų projektus, bet prireikus patiems juos ir įgyvendinti. Viena vertus, tarybiniais metais absoliuti dauguma Lietuvos ekonomistų tik teoriškai buvo susipažinę su Vakarų šalyse įsitvirtinusi laisvosios rinkos ekonomikos modeliu, kita vertus, daugelis Vakarų šalių rinkos ekonomiką kūrė šimtmečiais, o Lietuvoje teko šį darbą pradėti iš naujo ir iš karto, nes buvęs tarybinis planinės ekonomikos modelis jau neveikė.

1.4. Savarankiškos pinigų ir bankų sistemos kūrimo genezė

Ekonominio savarankiškumo koncepcijos kūrėjai perėjimą nuo planinės prie rinkos ekonomikos siejo su kitomis fundamentaliomis būsimos valstybės įtvirtinimo programomis. Iš jų bene komplikuočiausia ir sudėtingiausia programa buvo savarankiškos bankų ir pinigų sistemos kūrimas. Būsima bankų ir pinigų reforma turėjo išspręsti šiuos pagrindinius uždavinius: atskirti Lietuvos bankus nuo Tarybų Sąjungos bankų sistemos ir sukurti savarankišką dviejų lygių Lietuvos bankų sistemą su centriniu banku priešakyje; garantuoti komercinių bankų veiklos stabilumą ir patikimumą; įvesti nacionalinius pinigus ir vykdyti nuoseklią, ūkio interesus atitinkančią pinigų politiką.

Tyrimų metu nustatyta, kad jau 1988 m. vasarą, kai Lietuvoje ėmė vis aktyviau reikštis nacionalinio atgimimo idėjos, pirmasis viešai kelti savarankiškos pinigų ir bankų

sistemos kūrimo klausimus pradėjo Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros prof. S. Uosis. Kai nemaža dalis dar tik kalbėjo ir rašė apie galimą ekonominę Lietuvos savarankiškumą ir tik Tarybų Sąjungos sudėtyje, jis rašė „<...> negali būti tikro savarankiškumo be savarankiškos pinigų sistemos“ [49]. Tuo metu Vilniaus universitete susibūrė grupė bendraminčių (prof. S. Uosis, doc. I. Čepienė, doc. V. Terleckas, doc. J. Vizbaras, V. Baldiškis), kurie išanalizavo tarpukario Lietuvos Respublikos bankų, finansų sistemą, išnagrinėjo prof. J. Jurgučio darbus ir vadovavosi jo teiginiu, kad „Valstybės ekonominė politika negali skirtis nuo valstybės banko vykdomos politikos, nes bankas ne tik kontroliuoja, bet ir aktyviai veikia ūkinius procesus. Politikos neatitikimas – valstybės kaip tokios galas“ [10, p. 429]. Apibendrinami savarankiškos pinigų sistemos funkcionavimo nepriklausomoje Lietuvoje patirtį, šie mokslininkai 1988–1989 m. aktyviai dalyvavo rengiant savarankiškos pinigų ir bankų sistemos sukūrimo, Lietuvos banko atkūrimo koncepciją.

Nemažai Lietuvos mokslininkų ir bankų darbuotojų jau tuo metu pasisakė už savų pinigų įvedimą. Čia jie matė vienintelę išeitį ginant šalies gyventojų interesus, pirmiausia apsirūpinant didesnę paklausą turinčiomis prekėmis. Tačiau buvo ir nemažai abejojančiųjų šios priemonės tikslingumu, kadangi pinigų reformos metu neišvengiamai tam tikra dalis gyventojų patirtų nuostolių. Be to, kokiomis priemonėmis, kai nėra uždaru sienų ir muitinių, pavyktų išsaugoti įvestos valiutos stabilumą? Tokių ir panašių klausimų buvo ir daugiau. Į juos taip pat reikėjo atsakyti.

Todėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymo projekto 19 str. „Lietuvos TSR bankų ir pinigų sistema“, pateiktame svarstyti Lietuvos TSR Aukščiausiąjai Tarybai, dar nebuvo numatyta sukurti savą pinigų sistemą, o tik nurodyta galimybė tokią sistemą turėti gerai išanalizavus visus jos įvedimo tikslingumo aspektus.

Minėtame įstatymo projekte taip pat buvo pabrėžiamas bankų, kurių veiklą turėjo kontroliuoti Lietuvos TSR bankų įstatymas, vaidmuo. Bankai turėjo tapti savarankiškomis komercinėmis įstaigomis, laisvai operuojančiomis savo kredito ištekliais. Nors tuo laikotarpiu Lietuvos specializuoti bankai sukaupdavo kredito išteklius, tačiau juos skirstė TSRS valstybinis bankas. Todėl, siekiant užtikrinti veiksmingą finansų ir kredito sistemos funkcionavimą, buvo tikslinga iš sąjunginės priklausomybės perduoti Lietuvai visus penkis specializuotus bankus, jų veiklą organizuoti komerciniais pagrindais.

1989 m. gegužės 18 d. svarstant Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje minėto įstatymo 19 str., diskusijų metu išsiskyrė dvi nuomonės. Pirmai nuomonei atstovavo Tarybų Sąjungos liaudies deputatai prof. K. Antanavičius, akad. A. Buračas, prof. K. Prunskienė, antrai – Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos deputatai Z. Žilevičius ir H. Jackevičius. Prof. K. Antanavičius kalbėjo: „Mūsų nuomone, įstatymas iš esmės priimtinas. Tačiau būtina atkreipti jūsų dėmesį į 19 straipsnį „Lietuvos TSR bankų ir pinigų sistema“. Laikinas mokslinis kolektyvas ir vakar buvo susirinkęs, diskutavo daugiau kaip dvi valandas ir, nuodugniai apsvaustęs įrašą „gali būti įvedama sava pinigų sistema“, vis dėlto mano, kad toks įrašas yra visiškai nepakankamas. Mūsų parengtame mokslinio kolektyvo projekte buvo įrašyta, kad „Lietuva įveda savą pinigų sistemą“. Mes laikome, kad Respublikos ekonominis savarankiškumas neįmanomas be savos pinigų sistemos. Ją privalome įvesti. Čia gi išeina, kad ekonominis savarankiškumas gali būti ir be savos pinigų sistemos“ [30, p. 53–54].

Kadangi pasisakiusių sesijos metu deputatų nuomonės dėl šio 19 str. teiginio iš esmės buvo priešingos, buvo nutarta iš pradžių dėl šio straipsnio balsuoti atskirai. Konkrečiai kalbėta dėl dviejų iš esmės skirtingų sąvokų – „įveda“ ir „gali būti įvedama“. Prof. K. Antanavičiaus pasiūlytas 19 str. formuluotės variantas nebuvo priimtas: už jį balsavo – 80, prieš – 165, susilaikė 20 deputatų [30, p. 71]. Šie balsavimo rezultatai tam tikru mastu parodė ir to meto Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos didelės dalies deputatų konservatyvumą.

Ekonominiam Lietuvos savarankiškumui įgyvendinti reikėjo parengti daugybę įstatymų. Tuo tikslu prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos buvo sudarytos darbo grupės [43, p. 29], viena iš jų – Lietuvos savarankiškos pinigų ir kredito sistemos sukūrimo grupė (vad. doc. V. Terleckas). Grupės darbe dalyvavo jau minėti Vilniaus universiteto dėstytojai ir bankininkai praktikai (B. Povilaitis, R. Norkus, V. Andriuškevičius, J. Dusevičius). Ši darbo grupė, toliau plėtodama Lietuvos ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymo 19 str. „Lietuvos TSR bankų ir pinigų sistema“ [29, p. 358] teiginius, 1989 m. antrą pusmetį parengė Lietuvos savarankiškos pinigų ir kredito sistemos sukūrimo koncepciją, Lietuvos banko ir komercinių bankų įstatymų projektus bei kitus norminius aktus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, šios grupės nariai tiesiogiai dalyvavo įgyvendinant šią koncepciją.

1989 m. lapkričio 27 d. Tarybų Sąjungos Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo“. Šio įstatymo 2 str. buvo teigiama: „Iki išgalios šis įstatymas, įmonės ir ūkinės organizacijos, visų TSRS bankų, tarp jų TSRS valstybinio banko, respublikiniai bankai ir kitos įstaigos neatlygintinai perduodami valdyti respublikų liaudžiai su visomis pagrindinėmis ir apyvartos lėšomis“ [4, p. 3]. Taigi, vadovaudamasi šiuo įstatymu, respublikos galėjo savarankiškai vadovauti savo finansų institucijų ir bankų veiklai, apeidamos TSRS valstybinį banką. Tačiau praktikoje šis įstatymas dar neturėjo realaus turinio, nes neleido Baltijos valstybėms turėti savų pinigų ir nustatyti kainų [17, p. 31].

1.5. Pirmasis Lietuvos banko įstatymas

Nacionalinė pinigų ir bankų sistema – tai kiekvienos valstybės ekonominio savarankiškumo pamatas. Šioje sistemoje šalies centriniam bankui priklauso lemiamas vaidmuo.

Devinto dešimtmečio pabaigoje, intensyviai vykstant „pertvarkos“ procesams, Lietuvoje susidarė prielaidos sukurti pilnavertį nacionalinį banką. Šį uždavinį įgyvendinti iš dalies palengvino, kaip jau minėta, 1988 m. Tarybų Sąjungoje įvykdyti bankų sistemos pertvarkymai. Per Lietuvą ritantis Atgimimo bangai, vis gajesnėms tampant Nepriklausomybės atkūrimo idėjoms, 1989 m. tapo aišku, kad jau būtina pertvarkyti veikiančią šalyje bankų ir pinigų sistemą.

Skubėti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatus priimti Lietuvos banko įstatymą ragino vis agresyvesni Tarybų Sąjungos vyriausybės mėginimai ignoruoti Baltijos respublikų ekonominio savarankiškumo įstatymą, kuriame buvo straipsnis, numatantis visų bankų (išskyrus TSRS valstybinį banką) perėjimą į respublikų pavaldumą. 1989 m. rudenį visų Baltijos respublikų atstovų nuomonės išsiskyrė su Tarybų Sąjungos vyriausybe tik dėl TSRS valstybinio banko ir iš dalies dėl TSRS ekonominių ryšių su užsieniu banko, o metų pabaigoje TSRS vyriausybė pradėjo reikšti pretenzijas dėl Agropramoninio ir Taupomojo bankų priklausomybės. Todėl 1990 m. pradžioje iškilo būtinybė kuo skubiau įkurti savarankišką instituciją – Lietuvos banką, kuri, nebūdama pavaldi TSRS valstybinio banko sistemai, galėtų vadovauti kuriant Lietuvos bankų sistemą.

Jau minėtame 1989 m. gegužės 18 d. įstatyme „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ buvo įteisintas Respublikos bankų sistemos sukūrimas. 1990 m. vasario 8 d. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba pradėjo svarstyti Lietuvos banko įstatymo projektą [33, p. 132], kurį rengė geriausi šalies specialistai – Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros dėstytojai, bankininkai praktikai. Įstatymo projektas buvo parengtas vadovaujantis naujais bankininkystės principais ir metodais, atitiko šalies ekonominės reformos koncepciją. Jį rengiant buvo išstudijuota Lietuvos Respublikos tarpukario bankininkystės patirtis, pasinaudota daugelio užsienio šalių analogiškų įstatymų projektais: VFR, Anglijos, Šveicarijos, Austrijos, Kanados nacionalinio banko įstatymu, Suomijos banko aktu, JAV federalinės rezervų sistemos įstatymu. Taigi,

kuriant Lietuvos banko įstatymo projektą, buvo paimta, atrinkta ir pritaikyta, atsižvelgiant į šalies ekonominę ir politinę situaciją, visa tai, kas taikoma civilizuoatų šalių, turinčių išvystytą rinkos ekonomiką, bankų sistemose. 1990 m. vasario 13 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 229 deputatų balsais priimtas Lietuvos banko įstatymas [34, p. 311].

Įstatyme buvo nustatyti Lietuvos banko veiklos nepriklausomoje šalyje uždaviniai ir funkcijos. Lietuvos bankui suteikta išimtinė teisė leisti pinigus, reguliuoti pinigų ir kredito apyvartą, organizuoti bankų vidaus ir užsienio atsiskaitymus, nustatyti Respublikos piniginio vieneto kursą. Įstatyme įtvirtinti Lietuvos banko steigimo teisiniai pagrindai ir išreikšti Lietuvos nepriklausomybės siekiai.

Priėmus Lietuvos banko įstatymą, Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje toliau vyko principinė diskusija dėl nutarimo įkurti šį banką. Pateiktame Redakcinės komisijos nutarimo projekte buvo siūloma parašyti žodį „atkurti“ Lietuvos banką. Jau priimto įstatymo preambulėje taip pat buvo teigiama apie Lietuvos banko atkūrimą ir jo teisinius pagrindus. Tokia formuluotė buvo siūloma siekiant užtikrinti Lietuvos banko perimamumo teisę. Kartu, rengėjų nuomone, tokio turinio nuostata galėjo turėti tam tikros įtakos ateityje pretenduojant į Lietuvos banko avuarus, kurie buvo užblokuoti užsienio šalių bankuose po 1940 m. šalies okupacijos ir aneksijos. Tarybų Sąjungos liaudies deputatas Z. Vaišvila paprieštaravo šiai nuostatai, motyvuodamas tuo, kad, kol nepaskelbta Lietuvos nepriklausomybė, tol netikslinga kalbėti ir apie jos valstybinių atributų atkūrimą. Z. Vaišvilos pasiūlymą palaikė ir Tarybų Sąjungos liaudies deputatė K. Prunskienė, teigdama, kad sąvoka „atkūrimas“ ne visiškai atitinka realią tikrovę.

Atsižvelgdama į minėtas pastabas, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nutarė taikyti abiejuose priimamuose dokumentuose (Lietuvos banko įstatyme ir nutarime „Dėl Lietuvos banko atkūrimo“) vietoj žodžio „atkurtas“, žodį „įsteigtas“. Tą pačią dieną Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos banko įsteigimo“, kuriame paskelbė, kad nuo 1990 m. kovo 1 d. įsteigiamas Lietuvos bankas [34, p. 525].

Taigi Lietuvos savarankiškos pinigų ir bankų sistemos kūrimo darbo grupės parengta Lietuvos banko atkūrimo koncepcija įgyvendinta dar Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos paskutinės sesijos metu (1990 m. vasario 13 d.), priėmus Lietuvos banko įstatymą ir nutarimą „Dėl Lietuvos banko įsteigimo“. Tačiau, kaip ir daugelis kitų šalių, Lietuva nebuvo išimtis – neatkūrus nacionalinio valstybingumo, tokio banko veikla nebuvo galima. Todėl minėti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos paskutinėje sesijoje priimti dokumentai, skirti Lietuvos bankų sistemai sukurti, kol kas daugiau rodė deputatų ryžtą pakeisti neperspektyvią tarybinę finansų sistemą. Kartu šios Aukščiausiosios Tarybos deputatai gerai suprato, kad, kol Lietuva kaip valstybė nepaskelbs nepriklausomybės ir nebus tarptautiniu mastu pripažinta, tol ir Lietuvos banko veikla išliks problemiška.

2. Lietuvos šiuolaikinės bankų sistemos kūrimas (1990 m. kovas–1990 m. gruodis)

2.1. Lietuvos bankų sistema atkūrus nepriklausomybę

1990 m. kovo 11 d. atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Pirmais mėnesiais Lietuva gyveno sudėtingomis politinėmis sąlygomis. 1990 m. balandžio 16 d. TSRS vyriausybė paskelbė ekonominę blokadą Lietuvai, reikalaujama pripažinti jos įstatymų galiojimą Lietuvoje ir atsakyti ankstesnių savo sprendimų. Vyriausybės veikla daugelyje sričių buvo suspenduota. Sąjunginio pavaldumo įmonės, geležinkelius, energetikos sistemos veiklą ir toliau faktiškai kontroliavo sąjunginės žinybos. Integruotos į Tarybų Sąjungą iš esmės pasiliko finansų ir bankų sistemos. 1990 m. pabaigoje–1991 m. pradžioje

Lietuvoje padidėjo politinė įtampa, kurią išprovokavo ir ja pasinaudojo vidaus ir išorės reakcinės jėgos, atvedamos šalį į kruvinus Sausio 13-osios įvykius [14].

Kurtis ir įsitvirtinti nacionalinei bankininkystei naujomis sąlygomis iš pat pradžių buvo nelengva. Net ir glaustoje jos kūrimosi bei įsitvirtinimo raidoje (1990 m.) būtų galima išskirti du etapus: pirmas apėmė kovo–rugsėjo mėn. (Lietuvos banko pradinė veikla); antras – spalio–gruodžio mėn. (specializuotų bankų nacionalizavimas ir kai kurių jų reorganizavimas).

Veikiančios Lietuvos bankų sistemos reorganizavimo pirmuoju aktu tapo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso“ [22, p. 316]. Vykdydama minėtą nutarimą ir siekdama reorganizuoti tarybinius bankus, tuo metu veikusius Lietuvoje, šalies Vyriausybė 1990 m. kovo 16 d. priėmė nutarimą Nr. 73 „Dėl Lietuvos Respublikos bankų“ [23, p. 374]. Tačiau minėtas nutarimas leido tik formaliai pakeisti bankų pavadinimus. Praktiškai jie ir toliau veikė kaip Tarybų Sąjungos atitinkamų bankų filialai.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 13 d. priėmė nutarimą paskirti Lietuvos banko valdybos pirmininku B. Povilaitį, 1988–1990 m. buvusį TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko valdybos pirmininko pirmąjį pavaduotoją [20, p. 60]. Centrinio banko vadovo paskyrimas sudarė prielaidas tolesnei šalies bankų reformos programai rengti.

Banko veiklos pradžia buvo sunki ir sudėtinga. Dėl objektyvių ir subjektyvių aplinkybių Lietuvos banko vadovybė, negaudama reikiamos paramos iš šalies Vyriausybės ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, buvo ignoruojama veikiančių bankų vadovų. Neturėdama patalpų (pradėjo veikti tuometinio TSRS valstybinio banko padalinio Lietuvoje patalpose) ir kapitalo, palikta likimo valiai prasidėjusios ekonominės blokados sąlygomis, Lietuvos banko vadovybė neįstengė rasti galimybių savo veiklai įtvirtinti ir toliau veikiančioje senoje bankų sistemoje. 1990 m. liepą banke dirbo tik 9 žmonės [16, p. 5]. Todėl B. Povilaitis, nematydamas galimybių įvykdyti bankui keliamų uždavinių tokiomis sąlygomis, 1990 m. liepos 28 d. atsistatydino iš Lietuvos banko valdybos pirmininko pareigų.

1990 m. liepos 31 d. nauju Lietuvos banko valdybos pirmininku Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba paskyrė deputatą V. Baldiškį [20, p. 319]. Jis savo veikloje jau rėmėsi Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros dėstytojais, aktyviais nepriklausomo Lietuvos banko kūrimo ir savų pinigų įvedimo šalininkais, o būdamas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatu, ir to meto Aukščiausiosios Tarybos dauguma. 1990 m. rugsėjo 13 d. patvirtinta Lietuvos banko valdyba (valdybos pirmininko pavaduotojas – K. Ratkevičius, nariai – J. Dusevičius, B. Povilaitis, S. Uosis) [21, p. 50].

2.2. Lietuvos banko statuto priėmimas

Vienas iš svarbiausių naujos Lietuvos banko vadovybės uždavinių buvo parengti Lietuvos banko statuto projektą. Lietuvos banko statuto projektas (projektą pradėjo rengti dar ankstesnė banko vadovybė) buvo parengtas vadovaujantis Lietuvos banko įstatymu. Statuto projekte buvo numatyti tokie pagrindiniai uždaviniai: parengti ir įgyvendinti Respublikos ekonominę strategiją pinigų apyvartos, kredito, atsiskaitymų ir valiutinių santykių srityje, reguliuoti Lietuvos pinigų ir kredito apyvartą, tinkamai vykdyti pinigų emisijos politiką, reguliuoti Respublikos piniginio vieneto kursą ir kt.

1990 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmo šaukimo antroje sesijoje buvo svarstomas Lietuvos banko statuto ir pagrindinio kapitalo klausimas. Pranešimą skaitęs Lietuvos banko valdybos pirmininkas deputatas V. Baldiškis teigė, kad, nors „<...> Lietuvos bankas popieriuje jau egzistuoja septintą mėnesį, <...> tačiau padaryta nepaprastai mažai“ [24, p. 15]. Kaip vieną iš pagrindinių priežasčių,

pranešėjas nurodė sąlygą, kad, kol nepatvirtintas Lietuvos banko statutas ir pagrindinis kapitalas, šis bankas negalėjo pradėti realiai veikti. Pranešėjas pabrėžė, kad tiek Lietuvos banko įstatymas, tiek ir jo Statutas rengtas remiantis tarpukario Lietuvos ir tokios šalies, kaip Anglija, turinčios šimtmetes bankininkystės ir rinkos ekonomikos tradicijas, patirtimi.

Statuto projekte siūlomą Lietuvos banko pagrindinį kapitalą (500 mln. rb) buvo numatyta sukaupti per 6 metus: pirmiems 2 metams (1990 ir 1991 m.) skirti atitinkamai 40 ir 60 mln. rublių; o 1992–1995 m., atliekant reprivatizaciją, sukaupti kitą banko pagrindinį kapitalą. 1990 m. banko pagrindinį kapitalą, atsižvelgiant į sunkią šalies finansinę ir ekonominę padėtį, buvo siūloma kaupti iš dviejų šaltinių: Lietuvos biudžeto skiriamų pinigų (15–20 mln. rb), o kitą dalį – perduodant Lietuvos bankui turta. 1990 m. rugsėjo 4 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje vienbalsiai („už“ balsavo 95 deputatai, „prieš“ ir susilaikiusiųjų nebuvo) patvirtintas Lietuvos banko statutas [24, p. 45] ir nutarimas „Dėl Lietuvos banko statuto ir pagrindinio kapitalo“ [8, p. 9].

Pagal patvirtintą Statutą, Lietuvos bankui suteiktos teisės kontroliuoti komercinių bankų veiklą, išduoti leidimus steigti kredito įstaigas (taip pat ir užsienio šalių), nustatyti bankams privalomus ekonominius normatyvus bei taikyti sankcijas jų nevykdantiems bankams, teikti ir imti paskolas, nustatyti komercinių bankų atskaitomybės tvarką ir kt. Lietuvos bankas įgijo teisę vykdyti ir kitas valstybės centrinio banko funkcijas, taip pat visas būtinas teises vadovauti tolesnei bankų bei pinigų reformai.

Sustiprinus Lietuvos banko veiklos teisinius pagrindus, paspartėjo ir jo kūrimosi procesas. Tiesa, dėl objektyvių priežasčių jis iš pradžių galėjo atlikti tik vieną centrinio banko funkciją – kontroliuoti ir reguliuoti kitus šalyje veikiančius, pirmiausia specializuotus, bankus, tačiau ir tai daryti buvo nelengva. Taigi pirmas 1990 m. Lietuvos banko kūrimo etapas iš esmės baigėsi. Nuo spalio mėn. prasidėjo antras jau realios banko veiklos etapas.

2.3. 1990 m. spalio 2 d. įstatymas

Gauti tyrimo rezultatai leidžia daryti išvadą, kad 1990 m. antroje pusėje šalies ekonominis ir politinis gyvenimas vertė sparčiau reorganizuoti Lietuvoje veikiančią bankų sistemą, nes minėtų teisinių ir organizacinių priemonių vis dar nepakako siekiant sukurti gyvybingą Lietuvos banką ir išlaisvinti jį iš Tarybų Sąjungos bankų įtakos.

1990 m. rugsėjo 18 d. Lietuvos banko vadovybė pateikė Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai svarstyti ir priimti įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės“ ir nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės įgyvendinimo tvarkos“. Juose numatytos konkrečios priemonės, kaip reorganizuoti šalyje veikiančius Tarybų Sąjungos bankų filialus ir perimti Lietuvos banko žinion kai kurių bankų turta.

Siūlydamas Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai priimti minėtus dokumentus, kuriais remiantis buvo numatoma ne tik perimti, bet ir reorganizuoti veikiančius bankus, Lietuvos bankas siekė išspręsti tris klausimus: pirma, sukurti darbuotojams nors elementarias darbo sąlygas (kadangi iki to laiko Lietuvos bankas neturėjo normaliai banko veiklai reikalingų patalpų); antra, kuo skubiau sukaupti pagrindinį kapitalą, kuris formaliai buvo patvirtintas 40 mln. rublių, tačiau šis reikalavimas vis dar nebuvo įgyvendintas; trečia, pasitelkti kvalifikuotų specialistų, kurių iš pradžių buvo galima pasikviesti tik iš kitų bankų. Išsprendus minėtus klausimus, buvo tikimasi atkurti Lietuvos banko, kaip šalies centrinio banko, statusą (ne tik deklaruotą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos teisiniais dokumentais).

Pagal Lietuvos banko parengtą įstatymo projektą, buvo numatyta Lietuvos pramonės ir statybos, Lietuvos socialinių bankus su didesniais skyriais miestuose prijungti prie Lietuvos banko ir taip išspręsti patalpų, pagrindinio kapitalo dalinio sukauptimo

(minėtų bankų pagrindinės priemonės sudarė apie 15 mln. rb) ir specialistų pasitelkimo klausimus. Lietuvos agropramoninis ir Lietuvos taupomasis bankai, kaip ir anksčiau, turėjo ir toliau išlikti valstybiniai bankai, tik jų veiklą turėjo kontroliuoti Lietuvos bankas.

Siūlomi priimti įstatymo ir nutarimo projektai buvo parengti po netrumpų diskusijų, svarstymų, gerai suprantant šalyje susiklosčiusią situaciją, atsižvelgiant į dar esamą priklausomybę nuo TSRS valstybinio banko, jo pinigų politikos ir pan. Kadangi Lietuvoje cirkuliavo rubliai, tai reikėjo numatyti galimybes TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikiniam bankui veikti, rublių atsargai sukaupti, šiuos pinigus emituoti ir pan.

Minėtų dokumentų projektai 1990 m. rugsėjo 18 d. pateikti svarstyti Lietuvos Vyriausybei. Ministrė Pirmininkė K. Prunskienė, iš esmės pritarė šioms dokumentams ir teigė, kad jie visiškai atitinka šalies ekonominės reformos strategiją ir prisidės ją įgyvendinant, kartu siūlė įvertinti ir galimus neigiamus bankų pertvarkymo padarinius bei numatyti priemones, kaip jų apsisaugoti. Atsižvelgiant į tai, pasiūlyta „<...> siekiant išvengti galimų pasekmių, sakykim, piniginės blokados, atsiskaitymo blokados ir pan.“ vykti į Maskvą ir šiais klausimais konsultuotis ar derėtis su TSRS valstybinio banko vadovybe [25, p. 437].

Tą pačią dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje pirmą kartą svarstyti įstatymo ir nutarimo projektai, kuriems pritarta. 1990 m. spalio 2 d. vyko antras šių dokumentų svarstymas [25, p. 444; 26, p. 467–469]. Ir pirmo, ir antro svarstymo metu deputatai diskutuodami pasidalijo į dvi grupes – radikalesnę ir nuosaikesnę. Nors visi gerai suprato, kad Lietuvai reikia savarankiškos bankų sistemos su Lietuvos banku priešakyje, kad be jo nebus galima įsivesti savų pinigų, plėtoti ekonominės reformos ir pan., tačiau matė skirtingus šių uždavinių įgyvendinimo būdus. Kartu deputatai nenorėjo, kad atsinaujintų Tarybų Sąjungos vykdyta blokada.

1990 m. spalio 2 d. Aukščiausiojoje Taryboje po ilgų diskusijų buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės“: 75 deputatai balsavo „už“, 6 susilaikė, balsų „prieš“ nebuvo [26, p. 483]. Remiantis priimtu įstatymu, nutarta perimti Lietuvos Respublikos nuosavybėn šiuos buvusius tarybinius bankus su jiems pavaldžiais bankų skyriais (TSRS pramonės ir statybos banko Lietuvos respublikinį banką ir jo skaičiavimo centrą, TSRS agropramoninio banko Lietuvos respublikinį banką, TSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo banko Lietuvos respublikinį banką, TSRS ekonominių ryšių su užsieniu banko Lietuvos respublikinį banką) ir visus jų aktyvus bei pasyvus. Taip pat nutarta Lietuvos Respublikos nuosavybe paskelbti visą TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko, jo skaičiavimo centro, ūkiskaitinio inkasacijos susivienijimo Lietuvos respublikinės valdybos balansuose esantį turtą, išskyrus TSRS piniginius ženklus, esančius rezerviniuose fonduose [21, p. 114–115]. Taigi iki tol praktiškai ir toliau veikiantys Lietuvoje Tarybų Sąjungos specializuotų bankų padaliniai buvo nacionalizuoti, o jų turtas perduotas Lietuvos bankui bei reorganizuojamiems Žemės ūkio ir Taupomajam bankams.

1990 m. spalio 2 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba apsvartė ir priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės“ įgyvendinimo tvarkos“ [21, p. 115–116]. Remiantis šiuo nutarimu, šalies Vyriausybė ir Lietuvos bankas buvo įpareigoti perimti minėtų Tarybų Sąjungos bankų Lietuvos respublikinius bankus su jiems pavaldžiais padaliniais pagal 1990 m. spalio 1 d. duomenis ir iki 1990 m. gruodžio 31 d. reorganizuoti du bankus, priskiriant juos Lietuvos banko pavaldumui. TSRS pramonės ir statybos bei TSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo respublikinių bankų pagrindu kuriamas Lietuvos bankas įgijo materialinę techninę bazę – patalpas, inventorių, lėšas, galimybę pakviesti į darbą buvusius tų bankų darbuotojus. Šį klausimą tyrinėjęs doc. V. Terleckas siūlė šiuos teisės aktus laikyti etapiniais kuriant savarankišką bankininkystę Lietuvoje [45, p. 7].

Taigi Lietuvos banko valdybos pasiūlymas nacionalizuoti tarybinių bankų Lietuvoje padalinius ir šiuo klausimu priimtas įstatymas bei nutarimas turėjo baigti griauti ekonomiškai įtakingos svetimos valstybės finansų struktūras bei paspartinti tiek nacionalinio centrinio banko sukūrimą, tiek apskritai bankininkystės reformos raidą šalyje.

2.4. Lietuvos bankų sistema 1990 m. pabaigoje

Nepaisant gana sudėtingos ekonominės ir politinės situacijos šalyje, iki 1990 m. gruodžio 31 d. Lietuvos bankas sugebėjo perimti TSRS pramonės ir statybos banko Lietuvos respublikinį banką, Skaičiavimo centrą, Vilniaus miesto valdybą bei Tarybų, Spalio, Alytaus, Jonavos, Ignalinos, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Šiaulių, Akmenės, Ukmergės, Kaišiadorių, Telšių, Naujosios Vilnios, Anykščių, Druskininkų, Palangos, Tauragės, Trakų, Utenos, Šilutės ir Švenčionių skyrius. Taip pat Lietuvos banko pavaldumui perėjo TSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo banko Lietuvos respublikinis bankas ir visi padaliniai: Operacinė valdyba, Centrinis skyrius, Žirmūnų, Alytaus, Druskininkų, Marijampolės, Kauno, Klaipėdos, Palangos, Panevėžio, Šiaulių, Kėdainių, Kretingos, Mažeikių, Utenos, Anykščių, Rokiškio, Šilutės, Švenčionių, Plungės, Vilkaviškio, Tauragės, Telšių ir Birštono skyriai.

Minėtų bankų pagrindu įkurtas Lietuvos bankas įgijo tam tikrą materialinę techninę bazę ir galimybę disponuoti nemaža dalimi išteklių, kuriuos galėjo panaudoti savo veiklos interesams (pradėdamas vykdyti centrinio banko funkcijas, kartu ėmė vykdyti ir komercinio banko funkcijas). Praktiškai 1990 m. pabaigoje antras Lietuvos banko realaus kūrimo etapas iš esmės buvo baigtas.

Tyrimų rezultatai rodo, kad, be anksčiau minėtų dviejų nacionalizuojamų bankų, vadovaujantis 1990 m. spalio 2 d. įstatymu, buvo reorganizuoti ir pradėjo veikti Lietuvos taupomasis ir Lietuvos žemės ūkio bankai, kurie pagal veiklos pobūdį ir funkcijas taip pat priklausė valstybei ir buvo įsteigti kaip akcinės bendrovės.

Nors visi šiuolaikinės bankininkystės kūrimo teoretikai ir praktikai sutiko, kad komerciniai bankai yra svarbūs laisvosios rinkos dalyviai, tačiau 1990 m. tiek šalies Vyriausybė, tiek ir Lietuvos bankas mažai ką šioje srityje spėjo nuveikti. Tik 1990 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos banko valdyba patvirtino Laikinas komercinių bankų perregistravimo ir veiklos taisykles, kuriomis vadovaujantis buvo numatyta įregistruoti tuos veikiančius bankus, kurių įstatinis kapitalas buvo ne mažesnis kaip 30 mln. rublių. Vėliau, atsižvelgus į laisvosios rinkos propaguotojų kritiką, ši pradinė komercinio banko akcinio kapitalo kaupimo norma buvo sumažinta iki 10 mln. rublių. Trūkstant kvalifikuotų darbuotojų ir kompetencijos, naujų komercinių bankų registravimas neretai nepagrįstai buvo vilkinamas, o tai nulemdavo pagrįstą bankų steigėjų ir akcininkų nepasitenkinimą.

Šiam procesui paspartinti 1990 m. gruodžio 19 d. priimtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl akcinių komercinių bankų steigimo“. Jame numatyta „pritarti Lietuvos pramonininkų asociacijos, Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio įmonių iniciatyvai steigti akcinius komercinius bankus, kurie registruojami Lietuvos banke“ [20, p. 621–622].

Dėl sudėtingos Lietuvos ekonominės situacijos 1990 m. ir iki jos nepriklausomybės atkūrimo susikūrusių komercinių bankų veikla šalyje buvo gana pasyvi. Nauji bankai taip pat buvo steigiami lėtai. Komerciniai bankai neįstengė pritraukti didesnio kiekio piliečių asmeninių santaupų. Iki 1990 m. gruodžio 31 d. Lietuvos bankas įregistravo šiuos komercinius bankus: Kauno komercinį pramonės banką Ūkio banką (įstatinis kapitalas – 14 mln. rb); Lietuvos Respublikos vartotojų kooperacijos banką (35 mln. rb); Panevėžio komercinį banką „Ateitis“ (5,4 mln. rb); Komercinį banką „Vilniaus bankas“ (85 mln. rb); Lietuvos akcinį inovacinį banką (15 mln. rb); Kauno komercinį banką „Ekonomika“ (6,5 mln. rb). Daugelis iš jų savo veiklą pradėjo dar „pertvarkos“ metais.

Pirmi komerciniai bankai, turėdami palyginti nedidelį įstatinį kapitalą, tuo metu dar negalėjo būti pajėgūs kreditinių santykių dalyviai, todėl jie daugiausiai teikė trumpalaikes paskolas.

Padėtį bankininkystėje, ypač komercinių bankų veikloje, turėjo iš esmės pagerinti Komercinių bankų įstatymo priėmimas. Tačiau dėl įvairių priežasčių Lietuvos banko parengtas šio įstatymo projektas 1990 m. pabaigoje Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje nebuvo pradėtas svarstyti [39, p. 111].

2.5. Dvi kryptys Lietuvos bankininkystės kūrimo klausimu

Atkūrus Lietuvos politinę nepriklausomybę ir siekiant jos ekonominio savarankiškumo, pradėta rengtis šalies ūkio reformai, atitinkančiai rinkos ekonomikos dėsnius ir dėsningumus. Kaip sudedamoji šio proceso dalis, nedelsiant pradėta įgyvendinti nacionalinės bankininkystės koncepcija: kuriamas Lietuvos bankas, ruošiamasi esminei bankų sistemos reformai. Be to, reikėjo spręsti šalyje veikiančių bankų priklausomumo klausimą, nes to neatlikus sunkiai galima buvo įsivaizduoti Lietuvos savarankiškumą. Lietuvos bankus reikėjo kuo greičiau atskirti nuo centralizuotų sąjunginių bankų įtakos ir dėl to, kad visus šalyje sukuriamus kredito išteklius buvo būtina išlaikyti jų visiškoje dispozicijoje.

Kaip jau minėta, Lietuvos bankas buvo įsteigtas kaip centrinis valstybinis bankas dar prieš paskelbiant 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akta. Lietuvos bankas, kaip ir kitų savarankiškų valstybių nacionaliniai ar federaliniai bankai, turėjo tapti Lietuvos valstybės ekonominės politikos reiškėju. Tuo metu buvo manoma, kad geriausia Lietuvos banką sukurti TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko vietoje. Tačiau dėl griežtos Tarybų Sąjungos vadovybės pozicijos šiuo klausimu ir nepalankių tarptautinių politinių sąlygų iki 1991 m. pabaigos tai įgyvendinti nepavyko.

Po nepriklausomybės atkūrimo pradėjus įgyvendinti nacionalinės bankininkystės koncepciją, bankų reformos organizatorių, vykdytojų, ekonomistų, bankininkų, finansų ir kredito teoretikų, netgi politikų nuomonės išsiskyrė ir atsirado dvi kryptys, kadangi savaip buvo vertinama susiklosčiusi Lietuvoje politinė ir ekonominė situacija ir matomi nevienodi išeities iš jos būdai, taip pat centrinio banko bei būsimos Lietuvos bankininkystės pradinis modelis [41]. Priežastis ta, jog atgimimo metais tiek teoretikų, tiek ir praktikų, kritiškai vertinusių tarybinę bankų sistemą, užteko, tačiau išmanančiųjų bankų veiklą rinkos sąlygomis Lietuvoje trūko. Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Brazauskas, pristatydamas naująjį Lietuvos banko valdybos pirmininką R. Visokavičių, pažymėjo, kad „<...> visų mūsų bankininkų nelaimė, kad jie visi dirbo Tarybų Sąjungos bankininkystės sistemoje ir vienodai jos yra paveikti“ [28, p. 17].

Vienos krypties atstovams priklausė Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros dėstytojai (prof. S. Uosis, doc. V. Terleckas, doc. J. Vizbaras, doc. I. Čepienė, V. Baldišis), aktyviai dalyvavę rengiant Lietuvos pinigų ir kredito sistemos pertvarkymo projektus bei vadovavę Lietuvos banko įsteigimui ir įtvirtinimui. Išstudijavę nepriklausomos Lietuvos bankų, pinigų ir finansų politiką, jie tarpukario patirtį iš esmės pritaikė šiuolaikinėms sąlygoms. Rengdami Lietuvos banko įstatymą ir statutą, jie taip pat pasinaudojo įvairių užsienio šalių centrinių bankų veiklos atitinkamais dokumentais. Po nepriklausomybės atkūrimo jų mintys ir nuostatos buvo įtvirtintos to meto Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, Prezidiumo teisiniais aktais.

Kitai kryptiai priklausė laisvosios rinkos teoretikai bei propaguotojai (prof. K. Antanavičius, prof. K. Glaveckas, E. Leontjeva, dr. G. Vagnorius, akad. E. Vilkas) ir bankininkai praktikai (J. Mikulienė, doc. R. Visokavičius ir kt.). Jie vadovavosi ne tik liberalesniu, bet ir nuosaikesniu požiūriu Tarybų Sąjungos centrinių institucijų, taip pat ir TSRS valstybinio banko atžvilgiu. Dalis minėtų teoretikų vėliau įkūrė Lietuvos laisvosios rinkos institutą.

Tyrimų analizė leidžia daryti išvadą, kad abiejų krypčių atstovai buvo tvirti Lietuvos valstybės atkūrimo šalininkai, tačiau požiūris į pagrindines Lietuvos bankų reformos problemas, jų sprendimo būdus buvo nevienodas. Tai lėmė tiek sudėtinga šalies ekonomikos būklė, tiek ir nevienodi „pervarkos“ metais pasiektų rezultatų vertinimai. Pirmos krypties atstovai teigė, jog po nepriklausomybės atkūrimo šalyje dar nebuvo reikiamų sąlygų visapusiškai įgyvendinti laisvosios rinkos principus, kad tam būtinas tam tikras pereinamasis laikotarpis. Tuo tarpu kitos krypties atstovai teigė, jog būtina iš karto sudaryti sąlygas įgyvendinti laisvosios rinkos principus.

Pirmą kartą oficialiai nuomonės išsiskyrė dar Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijos metu (1990 m. vasario 8 d.), svarstant Lietuvos banko įstatymo projektą, kai buvo kritikuojamas pateiktas būsimo centrinio banko modelis. Buvo teigiama, kad Lietuvos bankas neturėtų steigti savo skyrių ir tiesiogiai dirbti su įmonėmis bei organizacijomis, o paskolas turi teikti tik komerciniai bankai, nes centrinio banko kitokie veiklos uždaviniai ir funkcijos [33, p. 137]. Buvo siūloma padaryti atitinkamus Lietuvos banko įstatymo projekto 16, 19 ir 29 str. pataisymus. Tačiau į šias pastabas projekto rengėjai neatsižvelgė.

Nuomonių takoskyra dar labiau padidėjo po nepriklausomybės atkūrimo, pradėjus kurti Lietuvos banką.

Pirmos krypties atstovai, siekdami pagrįsti savo teiginius, vadovavosi visiems gerai žinoma teze, jog normali rinka – tai kapitalo, prekių, paslaugų, darbo jėgos mainų sritis, o mainų dalyviai elgiasi laisva valia ir vadovaudamiesi savo interesais, pakludami ekonominiams rinkos dėsniams ir valstybės įstatymams. Tačiau, jų nuomone, 1990 m. šalies rinka dar neatitiko šių reikalavimų [47].

Perėjimas iš planinės ekonomikos į rinkos ekonomiką reiškė perėjimą iš administracinio centralizmo į ekonominį policentrizmą. To padaryti vienu užmoju tiesiog buvo neįmanoma. Todėl, jų nuomone, ekonominė reforma buvo galima ir turėjo vykti etapais. Kiekvienam etapui turėjo būti numatytos suderintos priemonės įvairioms ūkio ir jo veiklos sritims pertvarkyti. Kitaip sakant, Lietuvos bankų reformos žingsniai pradiniu pereinamuoju laikotarpiu turėjo būti suderinti. Šiam laikotarpiui tinkamiausias buvo tarpukario Lietuvos banko (kuris vertėsi ir komercine veikla) veiklos modelis, kuris ir tapo 1990–1992 m. Lietuvos banko veiklos pamatu.

Kitos krypties atstovai, pritardami kuo spartesniam Lietuvos banko įkūrimui, kartu nepritarė toms nuostatoms, pagal kurias Lietuvos bankas planavo steigti savo filialus šalyje ir tiesiogiai aptarnauti klientus, vykdydamas komercinio banko funkcijas. Pateikdami savo samprotavimus bei pastabas, jie vadovavosi Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, kurta ir tobulinta 1988–1989 m. Jų nuomone, po nepriklausomybės paskelbimo į rinkos ekonomiką reikėjo pereiti ryžtingai ir greitai, todėl įstatymai turėjo būti priimami žvelgiant į ateitį, o ne tik modeliuojant pereinamąjį laikotarpį. Ir bankų sistemą reikėjo kurti iš karto tokią, kokia veikė rinkos ekonomikos šalyse. Šie ir kiti panašūs teiginiai bei pastabos buvo išsakomi rengiant Lietuvos banko įstatymo ir statuto projektus.

Nors visi Lietuvoje sutarė, kad komercinių bankų kūrimas yra būtinas ir neišvengiamas procesas, tačiau ir šiuo klausimu iš esmės susiformavo du skirtingi požiūriai dėl tokių bankų kūrimo principų, laiko, būdų ir jų skaičiaus. Kiekvienam požiūriui atstovavo anksčiau nurodytas nacionalinės bankininkystės koncepcijos kūrimo kryptis palaikę mokslininkai ir praktikai bankininkai.

Pirmo požiūrio šalininkai, rengė ir Lietuvos banko teisinius dokumentus, dar 1991 m. pabaigoje teigė, kad Lietuvoje nėra reikiamų sąlygų komercinių bankų veiklai. 1991 m. gegužės 27 d. Lietuvos banko valdybos pirmininkas V. Baldišis, skaitydamas pranešimą Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje, kalbėjo, kad privačios bankininkystės raida priklauso nuo ekonominės reformos ir privatizavimo eigos, o kol nėra teigiamų rezultatų, komercines funkcijas (kreditavimo ir ūkio aptarnavimo operacijos) gali ir turi vykdyti centrinis bankas [27, p. 107].

Tuo tarpu antro požiūrio šalininkai teigė, kad Lietuvoje iš karto reikėtų kurti dviejų lygių bankų sistemą, kurioje veiktų lygiaverčiai partneriai – centrinis ir komerciniai bankai, kiekvienas atliekantis savo funkcijas. Tai, jų manymu, nereikalinga įrodymų aksioma. Pažymėtina, kad tuo laikotarpiu jau buvo nemažai privačių įmonių, kurios vykdė komercinę veiklą, tačiau pasigesdavo stambesnio komercinio banko, galinčio teikti įvairias finansines paslaugas. Be to, pirmųjų komercinių bankų veikla 1988–1989 m. teikė vilčių, kad Lietuva turi jėgų ir galimybių pasiekti aukštesnę bankininkystės raidos pakopą. Ar Lietuva šioje srityje buvo pajėgi panaudoti turimą potencialą, priklausė tiek nuo išorės, tiek ir nuo vidaus veiksmų. Pagrindinis vidaus veiksnys – Lietuvos banko vykdoma politika komercinių bankų atžvilgiu.

Kadangi Lietuvos bankas ėmėsi vykdyti ir komercinio banko funkcijas, dėl to jo interesai jau iš pradžių turėjo kirstis su veikiančių bei naujai besikuriančių komercinių bankų interesais.

Pažymėtina, kad po nepriklausomybės paskelbimo, kuriant šiuolaikinę bankų sistemą Lietuvoje, ši darba daugiausia dirbo pirmos krypties atstovai, tačiau jų vykdomas bankų reorganizavimas ir Lietuvos banko politika nesulaukė dalies to meto Lietuvos finansininkų, ekonomistų ir pramonininkų pritarimo.

Išvados

Šiuolaikinė nacionalinė bankininkystė pradėjo kurtis jau „pertvarkos“ metais (1988–1989 m.). Atgimimo laikotarpiu Lietuvos bankų sistemos kūrimo klausimas tapo sudedamąja šalies ekonominio savarankiškumo koncepcijos dalimi. Nacionalinės bankininkystės koncepcijoje buvo numatyta pertvarkyti tarybinę monobankinę sistemą į tarptautiniu mastu pripažintą dviejų lygių bankų sistemą, įkurtam Lietuvos bankui numatant tradicines centrinio banko funkcijas. Pradiniame bankininkystės reformos etape išspręsti šie svarbiausi uždaviniai: Lietuvos bankai atskirti nuo Tarybų Sąjungos bankų sistemos ir nacionalizuoti; įkurtas ir realiai pradėjo veikti Lietuvos bankas; padėti pamatai valstybinių ir privačių komercinių bankų veiklai.

Lietuvos bankininkystės raida 1988–1990 m. iš esmės priklausė ne tik nuo svarbiausių tuo metu šalyje vykusių ekonominių pertvarkymų, bet ir nuo tarptautinių politinių įvykių. Kol Lietuva netapo pripažinta tarptautinės bendrijos kaip nepriklausoma valstybė, tol ir Lietuvos bankas negalėjo būti Vakarų valstybių centrinių bankų pripažintas kaip centrinis valstybės bankas. Užsienio šalių bankams tuo laikotarpiu palaikyti ryšius su Lietuvos banku buvo gana problemiška, nes pernelyg neaiškus buvo jo statusas. Šiuolaikinės bankų sistemos kūrimą Lietuvoje atitolino Tarybų Sąjungos ekonominė blokada (1990 m. balandis–birželis), Lietuvos valstybės tarptautiniu mastu nepripažinimas, kuris baigėsi kartu su 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje žlugimu.

Kaip parodė Vidurio ir Rytų Europos pokomunistinių šalių patirtis, atkuriant savo ekonominį savarankiškumą, ypač svarbus vaidmuo tenka bankams. Sutelkdami ir perskirstydami didžiules lėšas, vykdydami atsiskaitymus už produkciją bei paslaugas, kaupdami operatyvią ir gausią informaciją apie kiekvienos įmonės veiklą, komerciniai bankai turėjo galimybę ne tik nulemti vienos ar kitos įmonės likimą, bet ir daryti labai reikšmingą įtaką visos tautos ekonomikai. Deja, Lietuvos komerciniai bankai pradiniu laikotarpiu tokio vaidmens neatliko. Priežastys buvo dvi:

- pirma, Lietuvos bankai, būdami vieni iš svarbiausių ir aktyviausių ekonomikos reformos šalyje dalyvių, kaip ir kiti ūkio subjektai, savo veiklą nuo pat pradžių privalėjo grįžti teisiniais dokumentais. Tačiau iš pradžių Lietuvos bankai kūrėsi ir plėtojo savo veiklą sparčiau, negu buvo priimami įstatymai, reglamentuojantys jų priežiūrą. Ypač tai lietė komercinių bankų veiklą;

- antra, Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės kūrėjų teigimu, tai nulėmė to meto ekonominės ir politinės realijos: nacionalizavus tarybinius bankus, buvo paveldėtos jų komercinės funkcijos ir klientai; Lietuvos bankas savo veiklai turėjo sukurti egzistavimo

bazę iki lito įvedimo. Tačiau jau tuo metu veikę komerciniai bankai faktiškai taip pat galėjo kaupti Lietuvos bankui kapitalą. 1990 m. pabaigoje vien Lietuvos pramonės ir statybos bankas turėjo galimybių perduoti apie 10 mln. rublių Lietuvos banko atsargai [52].

Taigi nežinoma, kokia būtų Lietuvos bankų raida, jeigu pradinio laikotarpiu būtų pasirinktas kitoks šalies bankininkystės kūrimo modelis (vargu ar dabar įmanoma tiksliai atkurti tokią retrospektyvią viziją?).

Kuriant Lietuvos šiuolaikinę bankų sistemą, išsiskyrė skirtingų ekonominių mokyklų atstovų – tarpukario Lietuvos bankininkystės šalininkų ir laisvosios rinkos šalininkų – nuomonės. Tai turėjo įtakos tiek Lietuvos banko, tiek ir šalies bankininkystės raidai. Pažymėtina, kad po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo įsigalėjęs tarpukario Lietuvos įvairiapusio gyvenimo, ypač bankininkystės patirties, perėmimas iš dalies palankiai veikė pasikartojantį istorijos vyksmą. Tačiau nekritiškas kai kurių praeities postulatų taikymas naujomis sąlygomis taip pat patvirtino, kad kiekvienas istorinis laikotarpis turi savų sprendimų.

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos bankų raidai turėjo įtakos politinių jėgų pasiskirstymas ir persiskirstymas Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje, atsiradusi priešprieša tarp Lietuvos banko ir Vyriausybės, atskirų Aukščiausiosios Tarybos deputatų grupių, prasidėjęs bankininkystės problemų politizavimas.

Pažymėtina ir tai, kad, kuriant šiuolaikinės bankininkystės modelį, nebuvo pasitelkti ir pagalbą šalies makroekonomikos ir mikroekonomikos mokslininkai teoretikai (K. Antanavičius, J. Bivainis, A. Buračas, J. Čičinskas, P. Gylys, V. Gronskas, S. Martišius, K. Prunskienė, A. V. Rutkauskas, V. Vaškelaitis, E. Vilkas, P. Zakarevičius ir kt.), kritiškai vertinę tarybinę planinę komandinę ekonomiką ir jau gana gerai susipažinę su rinkos šalių ekonomikos laimėjimais. Jų požiūrio dėl Lietuvos ekonominės raidos jau nevaržė centralizuoto planavimo stereotipai, jie suvokė pereinamojo laikotarpio reformų būtinumą ir daugiau ar mažiau savo praktiniame darbe ją rėmė. Deja, Lietuvos bankininkystės reformatoriai nepakankamai panaudojo minėtų mokslininkų sukauptą patirtį.

Galima teigti, kad iki šiol tiek mažai dėmesio Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės pradiniam laikotarpiui nušviesti greičiausiai skiriama ne tik todėl, kad trūksta šaltinių ir išsamesnių tyrinėjimų, bet ir todėl, kad dar gyvi ir aktyvūs minimų įvykių dalyviai. Nors šis teiginys gali būti diskutuotinas, vis dėlto galima jį laikyti išeities tašku ateityje ieškant atsakymų į kai kuriuos straipsnyje iškeltus ir nevisiškai atsakytus klausimus.

Literatūra

1. *Banking Reform in Central Europe and the Former Soviet Union*. Budapest: Central European University Press, 1995.
2. *Besikeičiantis centrinių bankų vaidmuo Europoje. Tarptautinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 1997 m. spalio 3 d. V.*, 1997.
3. Buračas A. Lietuvos finansai ir bankininkystė: problemos ir perspektyvos//*Lietuvos mokslas*, t. 4, kn. 8 (1996), p. 83–101.
4. Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo//*Tiesa*, 1989 m. gruodžio 2 d., Nr. 276, p. 3.
5. Drūteikienė G., Marčinskas A. Lietuvos bankų įvaizdis ir jo kūrimas//*P pinigų studijos*, 2000, Nr. 4, p. 38–47.
6. *Finansų ir kredito sistemos pertvarkymas//Tarybų darbas*, 1988, Nr. 1, p. 20–22.
7. Gorbachev M. *Perestroika: New Thinking for Our Country and the World*. New York: Harper (Row, Publishers, 1987.
8. *Įstatymai ir norminiai aktai, reglamentuojantys Lietuvos bankų veiklą/Lietuvos bankas*, Vilnius, 1993, Nr. 1.
9. Jočienė A. *Kapitalo pakankamumo vertinimas bankų veiklos reguliavimo aspektu. Daktaro disertacijos santrauka*. V., 1999.
10. Jurgutis V. *Bankai*. K.: Šviesa, 1940.
11. Kalonaitis R. *Jūsų idėjos – mūsų pinigai//Mokslas ir technika*, 1989, Nr. 4, p. 25–27.

12. Katkus V. *Šiuolaikinės bankininkystės principai/Lietuvos bankininkystės, draudimo ir finansų institutas*. V., 1998.
13. Leontjeva E. *Lietuvos pinigų-kredito reformos problemos/Lietuvos informacijos institutas*. V., 1991.
14. Lietuva, 1991 01 13: *Dokumentai, liudijimai, atgarsiai*. V.: Valstybinis leidybos centras, 1991.
15. *Lietuvos bankai jūsų paslaugoms: žinynas/par. R. Užpalienė*. V.: Lietuvos informacijos institutas, 1993.
16. *Lietuvos bankas. 1990–1992/sud. R. Kropienė*. V.: Žinija, 1993.
17. *Lietuvos bankas. 1990–1995/ats. red. V. Terleckas/Lietuvos bankas*. V., 1995.
18. *Lietuvos bankininkystės raida. Mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 1997 m. lapkričio 4 d.* V., 1998.
19. *Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija: medžiaga lektoriui/par. K. Antanavičius, G. Vagnorius*. V.: Žinija, 1988.
20. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. V., 1991, t. 1.
21. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. V., 1991, t. 2.
22. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 9–235.
23. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 10–329.
24. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1 šaukimo 2 sesija, 1 posėdis, 1990 m. rugsėjo 4 d.* V.: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1992, Stenogramos, Nr. 15.
25. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1 šaukimo 2 sesija, 9 posėdis, 1990 m. rugsėjo 18 d.* V.: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1992, Stenogramos, Nr. 15.
26. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1 šaukimo 2 sesija, 19 posėdis, 1990 m. spalio 2 d.* V.: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1992, Stenogramos, Nr. 16.
27. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1 šaukimo 3 sesija, 48 posėdis, 1991 m. gegužės 27 d.* V.: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1994, Stenogramos, Nr. 33.
28. *Lietuvos Respublikos Seimo 1 šaukimo 2 sesija, 3 posėdis, 1993 m. kovo 16 d.* V.: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1994, Stenogramos, Nr. 35.
29. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989 m. gegužės 31 d., Nr. 15–168.
30. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 11 šaukimo 11 sesija, 2 posėdis, 1989 m. gegužės 18 d.* V.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, Stenogramos.
31. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 11 šaukimo 13 sesija, 2 posėdis, 1989 m. rugsėjo 22 d.* V.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, Stenogramos.
32. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 11 šaukimo 16 sesija, 2 posėdis, 1990 m. sausio 15 d.* V.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, Stenogramos.
33. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 11 šaukimo 17 sesija, 4 posėdis, 1990 m. vasario 8 d.* V.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, Stenogramos.
34. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 11 šaukimo 17 sesija, 9 posėdis, 1990 m. vasario 13 d.* V.: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1990, Stenogramos.
35. *Lietuvos taupomasis bankas*. V.: Vaga, 1999.
36. Martišius S. *Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis pinigų teorijos ir politikos klausimais/Pinigų studijos*, 1997, Nr. 2, p. 28–42.
37. Mikulienė J. *Vargetos psichologija valstybės nesutvirtins/Tiesa*, 1990 m. lapkričio 10 d., Nr. 238–239, p. 2.
38. *Partijos ekonominė politika: aktualūs socialiniai-ekonominiai klausimai*. V.: Mintis, 1988.
39. Profesorius Kazimieras Antanavičius. *Dokumentinė apybraiža/sud. A. Liekis/Lietuvos mokslas*, 26 kn. (2000).
40. Rutkauskas A. V. *Finansų rinkos ir institucijos*. V.: Technika, 1998.
41. Šadžius L. *Du požiūriai į Lietuvos bankininkystės kūrimą/Mokslas ir gyvenimas*, 1998, Nr. 11–12, p. 38–41.
42. Šadžius L. *Lietuvos bankų sistemos sukrėtimo 1994–1996 m. priešasčių tyrimai/Ekonomika*, 2001, Nr. 53, p. 126–141.
43. Šimėnas A. *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. V.: Pradai, 1996.
44. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1988, Nr. 22 (2460).
45. Terleckas V. *Lietuvos banko pradžios istorija*. V.: Indra, 1992.
46. Terleckas V., Mačiekus V. *Kelias nuo Žemės banko iki Lietuvos Žemės ūkio banko*. V.: Puntukas, 1999.
47. Uosis S. *Bankų reorganizacija ir jos kritikai/Lietuvos aidas*, 1990 m. spalio 26 d., Nr. 111, p. 2.
48. Uosis S., Terleckas V., Baldišis V. *Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija*. V.: Žinija, 1989.
49. Uosis S. *Ar Lietuvai reikėtų savų pinigų?/Vakarinės naujienos*, 1988 m. spalio 19 d., Nr. 239, p. 1–2.
50. Vasiliauskaitė A. *Bankų valdymo problemos besivystančioje finansų sistemos aplinkoje/Ekonomika. Gamtosauga. Mokesčiai. Respublikinės teorinės-praktinės konferencijos medžiaga, Kaunas, 1997 m. lapkričio 7 d.* K., 1997, p. 95–99.

51. Vaškelaitis V. *Komercinė bankininkystė: atsiradimo ir plėtros ištakos bei prielaidos*//Lietuvos ūkis, 2000, Nr. 3–4, p. 33–36.
52. Visokavičius R. *Dėl bankų reorganizacijos kritikos*//Lietuvos aidas, 1990 m. lapkričio 13 d., Nr. 121, p. 2.
53. *На крутом переломе: социально-экономические аспекты перестройки*. Киев: Политиздат Украины, 1988.
54. *О коренной перестройке управления экономикой*. Сборник документов. Москва, 1987.
55. *Перестройка и уроки хозяйственных реформ (за “круглым столом” Института экономики АН СССР и журнала “Вопросы экономики”)*//Вопросы экономики, 1988, Но. 2, с. 55–79.
56. *Собрание постановлений правительства Союза советских социалистических республик*. Москва, 1987, Но. 37–121.
57. *Собрание постановлений правительства Союза советских социалистических республик*. Москва, 1989, Но. 21–64.

*Straipsnis gautas 2002 m. vasario mėn.
Priimtas spaudai 2002 m. birželio mėn.*

Summary

BEGINNING OF DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY BANKING IN LITHUANIA (1988–1990)

Linas Šadžius

The article deals with an issue, which has still not been properly investigated in scientific literature: the sources of a contemporary banking system in Lithuania, its initial development, and the problems faced by it.

The contemporary national banking system is said to have started forming up in the years of “perestroika” (1988–1989) as a component part of the concept of Lithuania’s economic independence. It aimed at transforming the existing Soviet one-bank system into an internationally recognised two-tier banking system with the future Bank of Lithuania undertaking traditional functions of the central bank.

After restoration of independence in Lithuania in 1990, despite the complexity of the period, the country headed for market economy and restructured its financial system, a reform of the banking system being a component part of the restructuring. At the initial stage of the banking reform, the following goals of major importance were attained: Lithuanian banks were separated from the USSR banking system and nationalised; the Bank of Lithuania was established and started actually operating; and the foundation for specialised state-owned and commercial banks was laid. During the period under discussion, the first legal acts for the regulation of activities of Lithuanian banks were adopted.

In the course of establishment of a contemporary banking system, two schools of economic thought (apologists of Lithuania’s pre-war banking system and supporters of the free market) emerged, representatives of which interpreted the transition period in their own way, having different views on the model for the future banking in Lithuania.

The development of the Lithuanian banking system is shown as directly related both to the main years of the “perestroika” period and the political processes taking place in the restored state of Lithuania. Politicisation of problems in the banking system, which started after the restoration of independence, had a negative influence on the development of banking in Lithuania. An economic blockade on the part of the USSR (in April – June 1990) and non-recognition of the state of Lithuania on an international scale (until August 1991) complicated the formation of a contemporary banking system in Lithuania.